

СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

У статті здійснено аналіз положень цивільного законодавства щодо визначення поняття та видів суб'єктів цивільних правовідносин, а також теоретичних досліджень з даної проблематики. Окрему увагу присвячено випадкам заміни сторін у зобов'язанні.

Ключові слова: суб'єкти зобов'язання, кредитор, боржник, треті особи, цесія.

В. М. Слома

Субъекты гражданско-правовых обязательств

В статье проведен анализ положений гражданского законодательства об определении понятия и видов субъектов гражданских правоотношений, а также теоретических исследований по данной проблематике. Отдельное внимание уделено случаям замены сторон в обязательстве.

Ключевые слова: субъекты обязательства, кредитор, должник, третьи лица, цессия.

V. Sloma

Subjects of civil obligation

The article analyzes the provisions of civil law regarding to the definition and types of subjects of civil relations and theoretical studies on these issues. Special attention is devoted to cases of replacing the parties of the obligation.

Key words: subjects of an obligation, a creditor, a debtor, third parties, cession.

Постановка проблеми та її актуальність.

Одним із важливих елементів належного функціонування ринкових відносин в Україні є цивільно-правові зобов'язання. У зв'язку з цим необхідним є дослідження не лише поняття та підстав виникнення цивільно-правових зобов'язань, але й суб'єктного складу даного правовідношення.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням суб'єктного складу зобов'язань присвячені праці М. М. Агаркова, С. М. Бєрвєно, Т. В. Боднар, М. І. Брагінського, В. В. Вітрянського, Н. Ю. Голубєвої, Є. О. Суханова та ін.

Метою даної статті є дослідження поняття та видів суб'єктів цивільно-правових зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 509 ЦК України зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо), або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Зобов'язальне правовідношення складається з трьох елементів: суб'єкти, об'єкти та зміст (суб'єктивне цивільне право та суб'єктивний цивільний обов'язок).

Суб'єктом правовідносин називають учасника правових відносин, який має суб'єктивні права та здатний виконувати юридичні обов'язки, чи володільця конкретного права, що перебуває у правовому зв'язку з іншим учасником (учасниками) суспільних відносин, на яких покладаються обов'язки, що відповідають праву уповноваженої особи [1, с. 279].

Відповідно до ч. 1 ст. 510 ЦК України сторонами у зобов'язанні є боржник і кредитор. В окремих видах зобов'язань сторони мають спеціальні назви: продавець і покупець, підрядник і замовник, зберігач і поклажодавець та ін. Як кредитором, так і боржником у цивільно-правовому зобов'язанні можуть бути фізичні та юридичні особи, держава, інші публічні утворення.

Кредитор виступає в ролі активної сторони зобов'язання, оскільки він має право вимагати

від боржника виконання його обов'язку. Основна відмінність кредитора від уповноваженої особи в речовому зобов'язанні полягає у тому, що кредитор має право не на річ, а на дію, яку має здійснити боржник на його користь.

Боржник – це пасивний учасник зобов'язального правовідношення в силу того, що на ньому лежить обов'язок здійснити на користь кредитора певну дію: передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо або утриматися від певної дії [2, с. 461-462].

Варто зазначити, що у цивільному обороті найбільш поширеними є зобов'язання, в яких кожна із сторін одночасно є кредитором і боржником (купівля-продаж, поставка, оренда та ін.).

За загальним правилом у зобов'язанні може брати участь один боржник і один кредитор. Разом з тим, бувають випадки, коли на стороні кредитора, боржника або на стороні обох беруть участь декілька осіб. Як зазначає Є. О. Суханов, по-перше, кількість кредиторів і боржників у конкретному зобов'язанні не обмежується, що призводить до появи зобов'язань з множинністю осіб (боржників або (та) кредиторів). По-друге, в деяких зобов'язаннях, окрім боржника та кредитора, беруть участь інші суб'єкти – треті особи. У таких ситуація мова йде про зобов'язання за участю третіх осіб. По-третє, у більшості випадків є можливість заміни у зобов'язаннях боржників і кредиторів іншими суб'єктами, тобто заміни осіб у зобов'язаннях [3, с. 24-25].

У тому випадку, коли мова йде про множинність осіб, то як вірно зазначав О. О. Красавчиков, збільшення кількості осіб на тій чи іншій стороні зобов'язання не тягне за собою пропорційного росту кількості сторін у зобов'язанні. Сторін у зобов'язанні залишається стільки, скільки допускає сутність самого зобов'язання [4, с. 37].

Зобов'язання із множинністю суб'єктів поділяються на активні, пасивні та змішані. Активна множинність у зобов'язаннях існує на стороні кредитора, пасивна – на стороні боржника, змішана передбачає наявність

декількох осіб як на стороні кредитора, так і на стороні боржника.

Якщо у зобов'язанні беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників, кожний із кредиторів має право вимагати виконання, а кожний із боржників повинен виконати обов'язок у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства (ст. 540 ЦК України).

Проте слід зазначити, що у випадку солідарного зобов'язання, правило, визначене у ст. 540 ЦК України, не застосовується. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 542 ЦК України у разі солідарної вимоги кредиторів (солідарних кредиторів) кожний із кредиторів має право пред'явити боржникові вимогу у повному обсязі. До пред'явлення вимоги одним із солідарних кредиторів боржник має право виконати свій обов'язок будь-кому із них на свій розсуд.

Що стосується солідарного обов'язку боржників, то відповідно до ч. 1 ст. 543 ЦК України кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо.

Крім часткових та солідарних зобов'язань виділяють також субсидіарні зобов'язання. Субсидіарне зобов'язання може виникати на підставі закону або договору, і залежно від виконуваної функції є охоронним. Дане зобов'язання представляє собою зобов'язання додаткового (субсидіарного) боржника, яке він зобов'язаний виконати у випадку невиконання зобов'язання основним боржником. Порядок застосування субсидіарної відповідальності врегульований ст. 619 ЦК України.

У договірних зобов'язаннях контрагенти вступають у різного роду зв'язки з певними особами, які іменуються «інші особи». Всі вони – ті, що не будучи його сторонами, своїми діями певним чином впливають на динаміку правовідношення, у тому числі договірному, іменуються «третьми особами». Третя особа – це той, хто, не належачи до числа контрагентів, перебуває у юридично значимому зв'язку з одним з них або з обома [5, с. 361].

Цивільне законодавство передбачає різні форми участі третіх осіб у зобов'язанні. Зокрема

треті особи можуть бути віднесені до кола суб'єктів зобов'язання у разі переадресування виконання зобов'язання. Переадресування – це, по суті, зазначення кредитором третьої особи, якій боржник зобов'язаний передати виконання (за загальним правилом, боржник у цьому випадку не може відмовитися від виконання; якщо ж таке переадресування виконання спричинить додаткові витрати для боржника, то вони погашаються за рахунок кредитора) [6, с. 201-202].

Цивільне законодавство також передбачає можливість виконання обов'язку боржника третьою особою. Відповідно до ч. 1 ст. 528 ЦК України виконання обов'язку може бути покладено боржником на іншу особу, якщо з умов договору, вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства або суті зобов'язання не впливає обов'язок боржника виконати зобов'язання особисто. У цьому разі кредитор зобов'язаний прийняти виконання, запропоноване за боржника іншою особою. Також ЦК України містить і спеціальні норми, які передбачають виконання зобов'язання третьою особою. Так, відповідно до ч. 2 ст. 902 ЦК України у випадках, встановлених договором, виконавець має право покласти виконання договору про надання послуг на іншу особу, залишаючись відповідальним у повному обсязі перед замовником за порушення договору.

Відповідно до ст. 932 ЦК України експедитор має право залучити до виконання своїх обов'язків інших осіб. У разі залучення експедитором до виконання своїх обов'язків за договором транспортного експедирування інших осіб експедитор відповідає перед клієнтом за порушення договору.

Можливість виконання зобов'язання третьою особою передбачена і ч. 2 ст. 943 ЦК України, відповідно до якої зберігач має право передати річ на зберігання іншій особі у разі, якщо він вимушений це зробити в інтересах покладодавця і не має можливості отримати його згоду.

О. В. Михалюк зазначає, що для захисту прав третьої особи та уникнення непорозумінь з боку боржника, у зв'язку з тим, що «третя особа своїми діями наділила боржника обов'язком»,

необхідно передбачити в законодавстві можливість укладення договору третьої особи з боржником у випадку виконання зобов'язання третьою особою. У випадку укладення договору боржника з третьою особою кредитор зобов'язаний прийняти належно виконане зобов'язання третьою особою, тоді як у протилежному випадку кредитор має право відмовитися від прийняття такого виконання [7, с. 350].

Треті особи можуть брати участь у так званих регресних зобов'язаннях. Регресне зобов'язання – це зобов'язання, змістом якого є зворотна вимога про повернення грошей або майна, виконане однією особою за іншу або з вини останньої третій особі. Кредитор за регресним зобов'язанням йменується регредієнтом. Він же завжди є й учасником основного зобов'язання. Боржник за регресним зобов'язанням йменується регресатом [1, с. 284].

Під час дії зобов'язання законом допускається заміна сторін у зобов'язанні. За суб'єктом волевиявлення способи зміни осіб у зобов'язанні можна умовно поділити на такі види:

- за волевиявленням кредитора (цесія, правонаступництво);
- за волевиявленням боржника (перекладення боржником свого обов'язку на іншу особу, правонаступництво);
- за взаємною згодою боржника і кредитора (договір про заміну боржника у зобов'язанні);
- за волевиявленням третіх осіб, що несуть відповідальність згідно із забезпечувальними договором (виконання обов'язку боржника поручителем (майновим поручителем));
- за волевиявленням інших осіб, що виконують прострочене зобов'язання боржника під страхом втрати своїх прав на майно боржника (ч. 3 ст. 528 ЦК України) [8, с. 56].

Що стосується заміни кредитора, то відповідно до ст. 512 ЦК України він може бути замінений у зобов'язанні іншою особою внаслідок: 1) передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги); 2) правонаступництва; 3) виконання обов'язку боржника поручителем або заставадавцем (майновим поручителем);

4) виконання обов'язку боржника третьою особою.

Кредитор у зобов'язанні може бути замінений також в інших випадках, встановлених законом. Кредитор у зобов'язанні не може бути замінений, якщо це встановлено договором або законом.

За загальним правилом до цесіонарія переходять усі права, що належали cedentu в зобов'язанні. Однак договором або законом може бути визначено інший обсяг прав, що переходять до нового кредитора (ст. 514 ЦК). Як впливає зі змісту вказаної статті, закон не виключає можливості відступлення частини права вимоги. У разі переходу до цесіонарія лише частини прав за загальним правилом на стороні кредитора створюється часткова множинність осіб. Наприклад, кредитор може відступити частину права вимоги особі, яка має його до нього в іншому зобов'язанні як до боржника, в розмірі, що відповідає його боргу, внаслідок чого цей кредитор залишається таким у частині, що не була відступлена, а інша особа вступає до цього зобов'язання як співкредитор відповідно відступленої їй частини права вимоги [9].

Стаття 520 ЦК України передбачає, що боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом. Отримання згоди кредитора на заміну боржника зумовлене тим, що особа боржника, його здатність виконати зобов'язання мають важливе значення для кредитора.

Варто зазначити, що не у всіх зобов'язаннях допускається заміна боржника. Зокрема, як зазначає Н. Ю. Голубєва, не можна передати іншій особі борг, виконання якого засновано на дозволі (ліцензії) займатися відповідною діяльністю, якщо інше не встановлено законом або іншими правовими актами. Отже, і зобов'язання, пов'язані з даною діяльністю, не можуть передаватися іншим особам. За неможливість виконання зобов'язань відповідальність буде нести як первинний, так і новий боржник [1, с. 288].

Характеризуючи суб'єктів цивільних правовідносин, слід звернути увагу також і на суб'єктів деліктних зобов'язань. Деліктними є

зобов'язання, у яких заподіювач шкоди і потерпілий не перебували між собою у зобов'язальних відносинах або шкода виникла незалежно від наявних між сторонами зобов'язальних відносин.

У вітчизняній правовій доктрині елементарна суб'єктна структура деліктного зобов'язання зводиться до поєднання зобов'язальним зв'язком двох суб'єктів – одного потерпілого (кредитора) та одного делінквента (боржника). Такий підхід є достатнім для загальної характеристики суб'єктного складу деліктного зобов'язання, визначення його змісту, підстав та умов виникнення [10, с. 31].

У зобов'язаннях із відшкодування шкоди можуть фігурувати: 1) кредитор, 2) потерпілий, 3) заподіювач шкоди, 4) боржник. Разом з тим сторін у зазначених зобов'язаннях тільки дві – кредитор та боржник. Це пов'язане з тим, що вони або об'єднують у собі два поняття (коли у одній особі співпадають кредитор і потерпілий, боржник і заподіював шкоди), або одне з цих понять, як визначальне, поглинає інше, яке не являє собою юридично самостійну конструкцію (наприклад, малолітні, недієздатні тощо не є суб'єктами цивільних правовідносин, а тому не можуть бути боржниками – стороною у зобов'язаннях відшкодування шкоди) [11, с. 207].

Висновки. Суб'єктами цивільно-правових зобов'язань є їх сторони (кредитор і боржник), інші особи на стороні боржника або (та) кредитора, а також треті особи. Варто зазначити, що дослідження правового статусу суб'єктів цивільно-правового зобов'язання не вичерпується даною статтею, а буде предметом подальших наукових досліджень.

Література

1. Голубєва Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: монографія / Н. Ю. Голубєва. – О.: Фенікс, 2013. – 642 с.

2. Цивільне право України: академічний курс: підруч.: у двох томах / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – Т. 1. Загальна частина. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 520 с.

3. *Гражданское право*: в 2 т. Том II. Полутом 1: учебник / отв. ред. Е. А. Суханов. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 704 с.

4. *Советское гражданское право* / под ред. О. А. Красавчикова. – Т. 1. – М.: Высшая школа, 1972. – 520 с.

5. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – 2-е изд. – М.: Статут, 2005. – 842 с.

6. *Договірне право України*. Загальна частина: навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова та ін.; за ред. О. В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.

7. Михалюк О. В. Правове регулювання виконання зобов'язання третьою особою / О. В. Михалюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v64/49.pdf>.

8. Осіпов А. Хочу бути кредитором: виконання зобов'язання боржника іншою особою / А. Осіпов // Юридичний журнал. – 2008. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3085>

9. Новохатська Я. В. Заміна сторін у зобов'язанні / Я. В. Новохатська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB/zamena-storon-v-obyazatelstve-1.pdf>

10. Отраднова О. Солідарна множинність осіб в деліктних зобов'язаннях / О. Отраднова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2013. – № 2 (96). – С. 31-33.

11. Свистун Л. Я. Суб'єкти зобов'язань за законодавством України / Л. Я. Свистун // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 205-212.

References

1. Golubjeva N. Ju. *Zobov'jazannja u cyvil'nomu pravi Ukraїny: metodologichni zasady pravovogo reguljuvannja: monografija* / N. Ju. Golubjeva. – O.: Feniks, 2013. – 642 s.

2. *Cyvil'ne pravo Ukraїny: akademichnyj kurs: pidruch.: u dvoh tomah / za zag. red. Ja. M. Shevchenko.* – Т. 1. *Zagal'na chastyna.* – K.: Koncern «Vydavnychyj Dim «In Jure», 2003. – 520 s.

3. *Grazhdanskoe pravo: v 2 t. Tom II. Polutom 1: uchebnyk / отв. red. E. A. Suhanov.* – М.: Volters Kluver, 2004. – 704 s.

4. *Sovetskoe grazhdanskoe pravo / pod red. O. A. Krasavchikova.* – Т. 1. – М.: Vysshaja shkola, 1972. – 520 s.

5. *Bragynskij M. Y., Vytrjanskij V. V. Dogovornoe pravo. Knyga pervaja. Obshhye polozhenija / M. Y. Bragynskij, V. V. Vytrjanskij.* – 2-e yzd. – М.: Statut, 2005. – 842 s.

6. *Dogovirne pravo Ukraїny. Zagal'na chastyna: navch. posib. / T. V. Bodnar, O. V. Dzera, N. S. Kuznjecova ta in.; za red. O. V. Dzery.* – K.: Jurinkom Inter, 2008. – 896 s.

7. *Myhaljuk O. V. Pravove reguljuvannja vykonannja zobov'jazannja tret'uju osoboju / O. V. Myhaljuk // Aktual'ni problemy derzhavy i prava.* – 2012 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.apdp.in.ua/v64/49.pdf>.

8. *Osipov A. Hochu buty kredytorom: vykonannja zobov'jazannja borzhnyka inshuju osoboju / A. Osipov // Jurydychnyj zhurnal.* – 2008. – № 12 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3085>

9. *Novohats'ka Ja. V. Zamina storin u zobov'jazanni / Ja. V. Novohats'ka [Elektonnyj resurs].* – Rezhym dostupu: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB/zamena-storon-v-obyazatelstve-1.pdf>

10. *Otradnova O. Solidarna mnozhynnist' osib v deliktnyh zobov'jazannjah / O. Otradnova // Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Jurydychni nauky.* – 2013. – № 2 (96). – S. 31-33.

11. *Svystun L. Ja. Sub'jekty zobov'jazan' za zakonodavstvom Ukraїny / L. Ja. Svystun // Naukovyj visnyk Dnipropetrovs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav.* – 2013. – № 1. – S. 205-212.